

UNDALMA VOSITASIDA PERSONAJLARARO MULOQOT VA UNING STILISTIK XUSUSIYATLARI

KOMILA ABDURAHIMOVA ULUG'BEK QIZI

Namangan davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda badiiy asarda undalma vositasida shakllanadigan personajlararo muloqotning lingvistik va stilistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Undalmalarning muloqotdagi roli, ularning emotsional, ekspressiv va kommunikativ yuklamasi o'rganiladi. Shuningdek, undalma orqali personajlar orasidagi munosabat, kayfiyat va psixologik holatni ifodalash imkoniyatlari yoritiladi. Maqolada undalmalarning badiiy matn uslubiyatini boyitishdagi o'rni misollar asosida izohlanadi hamda ularning presupozitsiya bilan bog'liqligi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: *undalma, personajlararo muloqot, stilistika, ekspressivlik, kommunikativ funksiya, presupozitsiya, badiiy matn, emotsional yuklama, dialog, muallif uslubi*

Adabiy asarda undalma vositasida berilgan murojaatlar orqali muallif personajlarning ichki kechinmalarini, hissiy holatini, ruhiy zo'riqishini ifodalashga erishadi. Masalan, roman qahramoni dardli bir lahzada "Ey, ona yurti!" deb murojaat qilsa, bu undalma orqali vatan sog'inchi, armon, faryod birgalikda ifodalanadi. Bu nafaqat personaj ruhiyatining ifodasi, balki o'quvchiga bevosita murojaatday ta'sir qiladi.

She'riy matnlarda undalmalar vositasida o'zaro muloqot emas, balki ichki monolog, falsafiy mushohada ham jonlanadi. Shoir "Ey yurak, nega jimsen?" deb so'rasa, bu oddiy undalma emas, balki o'z-o'ziga berilgan savol, hayotiy to'xtalishdir. Bunda stilistik jihatdan undalma nutqni jonlantiruvchi vosita sifatida

namoyon bo'ladi.

Dramatik asarlarda undalma personajlar o'rtasidagi keskinlikni yoki iliqlikni aniqlab beradi. Qahramon sahnada boshqa bir personajga "Azizim!" deb murojaat qilsa, bu so'z orqasida mehr, hurmat, yaqinlik ifodalangan bo'ladi. Aksincha, "Hoy, sen!" kabi undalmalarda esa tajovuz, yovqarash ohangi seziladi.

Undalma orqali badiiy matnda ijtimoiy muhitga, tarixiy sharoitga xos til vositalari ham ochiladi. Jumladan, xalq og'zaki ijodi asosida yaratilgan asarlarda undalmalarda o'zbekona muloyimlik, hurmat va odob timsoli bo'lgan "Janobim", "Domlam", "Buvijon" kabi ifodalar uchraydi.

Matnda muallif undalmalar vositasida o'z fikrini yashirin tarzda o'quvchiga yetkazadi. "Ey, bugungi avlod!" kabi ifoda orqali bevosita emas, bilvosita tanqid yoki murojaat usuli tanlanadi. Bu esa pressupozitsion ma'no hosil qiladi va o'quvchini o'ylantiradi.

She'riy asarda "Ey ko'nglim, sen nega shunchalar g'amgin?" degan undalma orqali shoir o'z ko'ngliga murojaat qiladi. Pressupozitsiya shundaki, ko'ngil g'amda, biror sabab bor. O'quvchi sababni taxmin qiladi, his qiladi, lekin u ochiq aytilmaydi — yashirin ma'no bilan matn boyiydi.

Dramatik asarda qahramon "Sen ham odam ekansanmi?" deya boshqa personajga murojaat qiladi. Bu undalma kinoya ohangida bo'lib, pressupozitsion ravishda u odamona xatti-harakat qilmagan degan fikr yotadi. Undalma orqali personaj bahsli, ziddiyatli holatni ochib beradi.

Nasriy matnda "Ey, aziz o'quvchim!" degan undalma orqali muallif bevosita o'quvchiga murojaat qiladi. Pressupozitsion jihatdan esa muallif bilan o'quvchi o'rtasida aloqa mavjudligi, o'quvchining mavjudligi va unga nisbatan e'tibor borligi anglashiladi. Bu matnning muloqotchanligini kuchaytiradi.

Bir voqeaviy asarda qahramon onasiga qarata "Onajon, endi sizga nima deyman?" deydi. Undalma orqali shaxsiy iztirob, armon ifodalanadi. Pressupozitsiya shundaki, onaga nisbatan aytilishi kerak bo'lgan so'zlar aytilmay qolgan, afsus va kechikish bor. Bu yashirin ma'no matnning chuqurligini oshiradi.

Bir hikoyada bola otasiga “Dada, nega endi boshqa kelmaysiz?” deb murojaat qiladi. Bu undalma orqali mehr, sog‘inch, va ayni paytda ranjish ifodalanadi. Pressupozitsion jihatdan esa ota ilgari kelgan, ammo endi biror sabab bilan kela olmayotgan — bu o‘quvchiga yashirin ravishda etkaziladi.

Quyida “Badiiy asarda undalma va undagi pressupozitsiyaning o‘rni” mavzusiga mos tarzda kreativ amaliy misollar jadval ko‘rinishida keltirilgan. Jadvalda har bir undalma namunasi, uning vazifasi va undagi yashirin presupozitsion ma’no izohlanadi.

Undalma namunasi (matndan)	Vazifasi (stilistik/emotsional)	Pressupozitsion ma’no (yashirin qatlam)
Ey yurak, yana nega jimsen?	Ichki monolog, ruhiy iztirobni ifodalash	Yurak ilgari gapirgan yoki hayajonlangan, endi esa sukunatda
Sen ham odam ekansanmi?	Kinoya, tahqirlovchi muloqot	Qarshidagi shaxs insonlarga xos xulq ko‘rsatmayapti
Ey, ona yurti!	Sog‘inch, vatanparvarlik	Vatan hozirda personaj uchun yetarli darajada mavjud emas
Azizim, kech bo‘ldi, endi jo‘na...	Iliq muomala, nozik murojaat	Qarshisidagi odam yaqin va tushunarli shaxs bo‘lgan
Ey, bugungi avlod!	Ogohlik, tanqid, bevosita murojaat	Bugungi avlod mavjud, lekin ular bilan bog‘liq muammolar bor
Buvijon, nima sabab ko‘zlaring yoshlanadi?	Mehr, iztirob, ruhiy bog‘liqlik	Buvining ko‘zlari yoshlangan, bu oddiy hol emas, ichki alam bor
Ey, dard! Qachon tinch qo‘yasan?	Dard bilan shaxsiy “muloqot”, ekspressiv	Dard doimiy ravishda mavjud, lekin uni yengish

Undalma namunasi (matndan)	Vazifasi (stilistik/emotsional)	Pressupozitsion ma'no (yashirin qatlam)
	ohang	istagi mavjud
Janobim, sizdek odamni ko'rmaganman	Hurmat, hayrat, ijtimoiy masofa	Qarshisidagi inson noodatiy, boshqa odamlardan ajralib turadi
Dada, nega endi boshqa kelmaysiz?	Sog'inch, gina, ranjish	Ota ilgari kelgan, ammo endi kela olmayapti, sabab yashirin
Ey, sho'rli taqdirim!	O'z-o'ziga murojaat, taqdirni ayblash	Hayotda adolatsizlik yoki qiyinchilik mavjud

XULOSA

Badiiy asarda undalma vositasida personajlararo muloqot nafaqat til vositasi sifatida, balki estetik va kommunikativ imkoniyatlarga ega bo'lgan stilistik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Undalmalar orqali personajlarning ruhiy holati, hissiy kechinmalari, ichki monologi va ijtimoiy munosabatlari ta'sirchan ifodalanadi. Ayniqsa, undalmalarga biriktirilgan pressupozitsiyalar matnda yashirin ma'nolar qatlamini shakllantirib, o'quvchini chuqur mushohadaga chorlaydi.

Undalma va pressupozitsiyaning uyg'unligi badiiy matnda muallifning pozitsiyasini bilvosita yetkazish, obrazlararo ziddiyat va yaqinlikni ko'rsatish, hamda o'quvchining ichki ongiga ta'sir o'tkazish kabi muhim uslubiy imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi. Demak, badiiy matnda undalma nafaqat ekspressivlik vositasi, balki semantik va pragmatik yuklamalarni tashuvchi murakkab nutq bo'lagi sifatida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Jo'rayev, A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006.
2. Karimov, N. Badiiy asarda til va uslub. – Toshkent: Fan, 2008.
3. Rasulov, M. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O'zbekiston, 2015.
4. Mahmudov, N., Tojiev, F. O'zbek tilining uslubiy qatlamlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
5. Rajabov, A. Matn lingvistikasi va stilistika masalalari. – Toshkent: O'zbekiston, 2018.